राजकीय अर्थकारण

महाराष्ट्रातील निवडणूकीय राजकारणातील मैलाचा दगड

संपादक

डॉ. प्रकाश पवार

डायमंड पब्लिकेशन्स

राजकीय अर्थकारण
संपादक : डॉ. प्रकाश पवार

Rajkiya Arthakaran
Edited by Dr. Prakash Pawar

पहिली आवृत्ती : ऑक्टोबर, २०१७

ISBN 978-93-86401-25-0

© डायमंड पब्लिकेशन्स, २०१७

मुखपृष्ठ
शाम भालेकर

अक्षरजुळणी
डायमंड पब्लिकेशन्स

मुद्रक
स्टार कॉपिअर्स प्रा. लि. पुणे

प्रकाशक
डायमंड पब्लिकेशन्स
२६४/३ शनिवार पेठ, ३०२ अनुग्रह अपार्टमेंट
ओंकारेश्वर मंदिराजवळ, पुणे-४११ ०३०
☎ ०२०-२४४५२३८७, २४४६६६४२
info@diamondbookspune.com

ऑनलाईन पुस्तक खरेदीसाठी भेट द्या
www.diamondbookspune.com

प्रमुख वितरक
डायमंड बुक डेपो
६६१ नारायण पेठ, अप्पा बळवंत चौक
पुणे-४११ ०३० ☎ ०२०-२४४८०६७७

या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा वापर इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी-फोटोकॉपिंग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकाच्या आणि लेखकाच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

मनोगत

हा ग्रंथ वाचकांपुढे सादर करताना आम्हा
विद्यापीठाच्या राज्यशास्त्र विभागातील 'राजकीय प्रक्रि
या ग्रंथाची सुरुवात झाली. महाराष्ट्राच्या राजकारणा
राष्ट्रीय राजकीय प्रक्रिया यांच्या सहसंबंधातून एकवि
झाली आहे. केंद्रात भाजपचे सरकार स्थापन झाले. त
राजकीय प्रक्रियेवर झाला. राष्ट्रीय पातळीवरून महाराष्ट्रा
राजकारणाची जुळवाजुळवी केली गेली. ही प्रक्रिया
गतीने घडली आहे. त्या प्रक्रियेसंबंधी संशोधन राज्य
कोल्हापूर करत आला आहे. लोकसभा निवडणूक २०
आले. राष्ट्र आणि राज्य पातळीच्यानंतर स्थानिक पात
झाले. हे झालेले बदल समजून घेण्यासाठी 'महाराष्ट्रा
असा प्रकल्प सुरू केला. ६, ७ व ८ डिसेंबर २०१६ रोजी
निवडणूक २०१६ या विषयावर दोन दिवसांचे चर्चा
डिसेंबर, २०१६). स्थानिक राजकारण अर्थकारणामु
डॉ. अरुणा पेंडसे, मुंबई विद्यापीठ, यांच्याबरोबर डिसे
आली. तसेच डॉ. उषा ठक्कर यांनी 'महिलांचा राजक
सविस्तर चर्चा केली. त्यावर आधारित महिला सर
सहभागाबद्दल सखोल चर्चा करण्यात आली (लोकम
तालुक्यातील चौदा आजी-माजी महिला सरपंच यांनी
प्रत्यक्ष अनुभवांचे कथन केले. तसेच नगराध्यक्षा स्वात
डॉ. नीता माने (जयसिंगपूर) यांचे राजकीय अनुभव व
पाटील, मेघा पानसरे यांनी महिलांच्या सहभागावर सर
आयुक्त श्री. जगेश्वर एस. सहारिया यांनी निवडणुक
केली. त्यांनी प्रशासकीय पातळीवरती मदत केली.
एक चौकट तयार झाली. हे चौकट निर्मितीचे काम
सर्वांचे मन:पूर्वक आभार!

राज्यशास्त्र म्हणजे काय? हा एक कूटप्रश्न आहे
आणि खासगी क्षेत्रांचा समावेश राजकीय म्हणून वे

९. उत्तर महाराष्ट्र : जिल्हा परिषद आणि
पंचायत समितीचे राजकारण १२७-१३९
– सचिन मरळे

१०. पश्चिम विदर्भ : जिल्हा परिषद आणि
पंचायत समिती निवडणूक १४०-१५३
– मोहन कांबळे

११. पूर्व विदर्भ : जिल्हा परिषद आणि
पंचायत समिती निवडणूक १५४-१७२
– शीतल पाटील

१२. मराठवाडा : जिल्हा परिषद आणि
पंचायत समिती निवडणूक १७३-२००
– सूर्यकांत गायकवाड

१३. हिंगोली जिल्हा परिषद निवडणूक २०१-२०५
– डॉ. विशाल पतंगे

१४. पश्चिम महाराष्ट्रातील राजकारण २०६-२२४
– सचिन भोसले

१५. ग्रामीण राजकारणात महिलांची भागीदारी २२५-२३२
– डॉ. वैशाली पवार

• विभाग ३ – शहरी राजकारण २३३

१६. नगरपालिका व नगर पंचायत निवडणूक २३४-२४६
– डॉ. प्रकाश पवार

१७. सोलापूर महानगरपालिकेतील सत्तांतर २४७-२६२
– प्रा. संगमेश्वर नीला

१८. लातूर महानगरपालिका निवडणुकीचा परामर्श २६३-२६९
– प्रमोद शिंदे, सुनील शिंदे

१९. परभणी महानगरपालिका निवडणूक २७०-२८२
– सुरेश भालेराव, सुनील शिंदे

२०. पनवेल, मालेगाव, भिवंडी-निजामपूर महानगरपालिका २८३-२८९
 – दत्ता जाधव

२१. छोट्या शहरातील महिलांची राजकीय भागीदारी २९०-२९९
 – डॉ. वैशाली पवार

२२. शहरी राजकारण आणि पक्षीय सत्ता स्पर्धा ३००-३१९
 – डॉ. वैशाली पवार

• संदर्भसूची ३२०-३२५

• लेखक-परिचय ३२६-३२७

विभाग १

राजकीय अर्थका
नवहिंदुत्व जा

ला सतत नाकारल्यामुळे
ला हमीभाव याचबरोबर
. स्थानिक राजकारणात
ाहे. सहकारी तत्त्व व
ली व स्वकेंद्री नेतृत्व).
ी नवी संस्कृती आर्थिक
ीच्या दशकापासून होत
ा लोकशाही अवकाश

१८

ग्रामीण राजकारणात महिलांची भागीदारी

डॉ. वैशाली पवार

ग्रामीण महाराष्ट्रातील स्थानिक शासन संस्थांमध्ये महिलांची राजकीय भागीदारी पन्नास टक्क्यांपेक्षा जास्त वाढली आहे. यामुळे तीन मुख्य परिणाम झाले आहेत. – १.) ग्रामीण महाराष्ट्रातील राजकारणात स्त्रियांची भागीदारी वाढल्यामुळे पुरुषाच्या राजकीय वर्चस्वाला आव्हान उभे राहिले. पुरुषाच्या राजकीय वर्चस्वाला आव्हान म्हणजे पितृसत्ताक सत्तासंबंधामध्ये बदल घडू लागले. किंबहुना, पितृसत्ता या नवीन सत्तासंबंधामध्ये तिचा आशय वेगळ्या पद्धतीने समाविष्ट होत आहे. २.) राजकीय पक्ष आणि पितृसत्ता यांचा समझोता असतो. त्यामुळे पितृसत्तावादी मुख्य चार पक्षांमधून स्त्रियांची भागीदारी वाढत आहे (पहा– तक्ता १). या अर्थी पितृसत्तेचे संरक्षण राजकीय पक्ष करत आहेत. ३.) महाराष्ट्रातील सर्व उपप्रदेश आणि जिल्हे यांच्यामध्ये पितृसत्ता व राजकीय पक्ष यांचा समझोता दिसतो; कारण भाजप, शिवसेना, राष्ट्रवादी काँग्रेस, काँग्रेस या परंपरागत पितृसत्तावादी पक्षाकडून स्त्रियांचे निवडणुकीय राजकारण घडले आहे. त्याचा तपशील आणि आकडेवारी यांची मांडणी येथे केली आहे. परंपरागत पितृसत्तावादी पक्षांच्या निवडणुकीय कामगिरीमध्ये स्त्रीमुक्ती विरोधी, स्त्रियांच्या राजकीय भागीदारी विरोधीची प्रक्रिया दिसते; कारण त्यांना स्वतंत्र व्यक्ती म्हणून स्थान मिळत नाही. दुसऱ्या शब्दांत ही प्रक्रिया पितृसत्तेच्या सत्ता, अधिकारांचे संघटित रूप आहे. हा मुद्दा इथे मांडलेला आहे.

जिल्हा परिषदेच्या राजकारणात चार प्रकारच्या वर्गवारीतील महिला भागीदार झाल्या आहेत. त्यांपैकी सर्वसाधारण जागेवरील महिला बहुसंख्येने राजकीय वारसा असलेल्या घराण्यातून राजकारणात प्रवेश करत आहेत. स्वतंत्रपणे राजकारण करण्याची जाणीव खुल्या जागांवरील महिलांमध्ये कमी आहे. दुसरी वर्गवारी ओबीसी स्वरूपाची आहे. ओबीसी या वर्गवारीतील स्त्रियांमध्ये मुख्य दोन प्रकार दिसून येतात. एक, राजकीय घराणी असलेल्या घराण्यातील स्त्री राजकारण करते. दोन, राजकीय वारसा नसलेल्या जवळपास २५ टक्के स्त्रिया राजकारणात येत आहेत. तिसरी वर्गवारी ही अनुसूचित जातीची आहे. या

वर्गवारीमध्येदेखील ओबीसी प्रमाणे दोन प्रकार दिसतात. मात्र, ओबीसींची ही घराणी सत्ता, अधिकार व संपत्ती असलेली आहेत. अनुसूचित जातींमधील घराण्यातील स्त्रियांचे सामाजिक स्थान ओबीसींइतके उंचावलेले नाही. दुसरा अनुसूचित जातींमधील स्त्रियांचा वर्ग हा राजकीय वारसा नसलेला दिसून येतो. चौथी महत्त्वाची वर्गवारी अनुसूचित जमाती ही आहे. अनुसूचित जमातींमधील या स्त्रिया निवडक घराण्यातील आहेत. परंतु, त्यास घराणे म्हणता येत नाही. कारण पक्ष, नेते किंवा संघटनांनी पाठिंबा दिलेले नेतृत्व निवडून येत आहे. राजकीय पक्ष, नेते, संघटना यांनी संघटित केलेले नेतृत्व स्त्रियांमध्ये दिसते. तक्ता क्र. १ मध्ये राजकीय पक्ष आणि स्त्रियांचे संबंध स्पष्टपणे दिसतात.

महिला या वर्गवारीत भाजपने अव्वल स्थान मिळविलेले दिसते; कारण भाजपला यामध्ये २७.२२ टक्के जागा मिळाल्या आहेत. भाजप नंतर दोन नंबरच्या जागा राष्ट्रवादी काँग्रेसला मिळाल्या आहेत. राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षालादेखील एक चतुर्थांश जागा मिळाल्या आहेत (२४.३४ टक्के). भाजप आणि राष्ट्रवादी काँग्रेस यांच्यामध्ये केवळ तीन टक्के जागांचा फरक दिसतो (२३ जागा). म्हणजेच राष्ट्रवादी काँग्रेस व भाजप यांच्यामध्येच मुख्य राजकीय स्पर्धा दिसते. काँग्रेस या पक्षालाही महिला वर्गवारीत चांगल्या जागा मिळाल्या आहेत (२०.३५ टक्के). शिवसेना या पक्षाला चौथ्या क्रमांकाच्या जागा मिळाल्या आहेत (१७.९८ टक्के). भाजप आणि शिवसेना यांचे एकत्रित संख्याबळ महिला वर्गवारीत ४५.२० टक्के आहे तर दोन्ही काँग्रेसचे मिळून संख्याबळ जवळजवळ भाजप, शिवसेने एवढेच आहे (४४.६९ टक्के). मनसे या पक्षाची एकही महिला सदस्य जिल्हा परिषदेत निवडून आलेली नाही. राजकीय पक्ष त्यांचा सामाजिक आधार वाढविण्यासाठी स्त्रियांचे संघटन करतात. त्यामुळे पक्षांचे हे राजकारण स्त्रियांच्या संदर्भात घडत आहे. स्त्रियांचे म्हणून स्वायत्त आणि स्वतंत्र राजकारण मात्र घडत नाही. त्यामुळे पक्षीय स्पर्धेचा भाग म्हणून स्त्रियांचे राजकारण घडत आहे. त्यामुळे स्त्रियांच्या राखीव जागा या संघटित करण्याच्या आहेत, पक्षांचा आधार वाढविणाऱ्या आहेत, अशी जाणीव मोठ्या प्रमाणावर दिसते.

तक्ता क्र.१ : जिल्हा परिष

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस
१	कोल्हापूर	७	६
२	सोलापूर	९	४
३	सांगली	१२	५
४	सातारा	०४	३
५	पुणे	४	२
६	उस्मानाबाद	१	६
७	लातूर	१७	९
८	नांदेड	६	१७
९	बीड	८	१
१०	हिंगोली	८	६
११	जालना	११	३
१२	परभणी	३	३
१३	औरंगाबाद	११	५
१४	अमरावती	५	१४
१५	यवतमाळ	१०	८
१६	बुलढाणा	१२	९
१७	नाशिक	१०	६
१८	जळगाव	२१	२
१९	अहमदनगर	७	१२
२०	चंद्रपूर	१८	१०
२१	गडचिरोली	१३	६
२२	वर्धा	१६	८
२३	सिंधुदुर्ग	३	१५
२४	रत्नागिरी	-	१
२५	रायगड	२	२
	एकूण	२१८	१६३

भाजप–राष्ट्रवादी स्पर्धा

महाराष्ट्रामध्ये प्रदेश व पक्षनिहाय
प्रमाण तपासले असता असे दिसते की, र
निवडून आल्या आहेत. ८०१ पैकी २५४
यामध्ये भाजपच्या ६५, शिवसेनेच्या ५५

तक्ता क्र.१ : जिल्हा परिषदेतील महिला विजयी उमेदवारांची संख्या

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण
१	कोल्हापूर	७	६	४	६	१०	१	३४
२	सोलापूर	९	४	१३	२	५	१	३४
३	सांगली	१२	५	६	२	४	१	३०
४	सातारा	०४	३	२१	१	३	१	३३
५	पुणे	४	२	२५	६	२	१	४०
६	उस्मानाबाद	१	६	१६	४	-	१	२८
७	लातूर	१७	९	१	१	-	१	२९
८	नांदेड	६	१७	६	६	-	१	३६
९	बीड	८	१	१६	२	४	१	३२
१०	हिंगोली	८	६	५	११	-	१	३१
११	जालना	११	३	७	८	-	-	२९
१२	परभणी	३	३	१९	१०	-	२	३७
१३	औरंगाबाद	११	५	३	१३	-	-	३२
१४	अमरावती	५	१४	४	-	८	-	३१
१५	यवतमाळ	१०	८	३	८	-	१	३०
१६	बुलढाणा	१२	९	२	२	-	२	२७
१७	नाशिक	१०	६	६	१५	२	१	४०
१८	जळगाव	२१	२	९	६	-	-	३८
१९	अहमदनगर	७	१२	१०	३	७	-	३९
२०	चंद्रपूर	१८	१०	-	-	-	-	२८
२१	गडचिरोली	१३	६	२	-	४	४	२९
२२	वर्धा	१६	८	१	१	१	१	२८
२३	सिंधुदुर्ग	३	१५	१	६	-	-	२५
२४	रत्नागिरी	-	१	८	२२	-	-	३१
२५	रायगड	२	२	७	९	१०	-	३०
	एकूण	२१८	१६३	१९५	१४४	६०	२१	८०१

भाजप–राष्ट्रवादी स्पर्धा

महाराष्ट्रामध्ये प्रदेश व पक्षनिहाय जिल्हा परिषदेमध्ये महिला निवडून येण्याचे प्रमाण तपासले असता असे दिसते की, सर्वांत जास्त महिला या मराठवाडा विभागातून निवडून आल्या आहेत. ८०१ पैकी २५४ महिला या विभागातून निवडून आल्या आहेत. यामध्ये भाजपच्या ६५, शिवसेनेच्या ५५, राष्ट्रवादी काँग्रेस ७३, काँग्रेस ५०, इतर ४ व

अपक्ष ७ निवडून आल्या आहेत. या विभागातून राष्ट्रवादी काँग्रेसकडून सर्वांत जास्त महिला निवडून आल्या आहेत. दुसऱ्या क्रमांकावर विदर्भ विभागातून महिला निवडून आलेल्या आहेत. १७३ महिला विदर्भ विभागातून निवडून आल्या आहेत. तिसऱ्या क्रमांकावर पश्चिम महाराष्ट्रातून महिला निवडून आलेल्या आहेत. राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या १७१ पैकी ६९ महिला पश्चिम महाराष्ट्रातून निवडून आल्या आहेत.

तक्ता क्र.२ : प्रदेश निहाय पक्ष आणि महिला जि. प. सदस्य संख्या

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण
१	मराठवाडा	६५	५०	७३	५५	४	०७	२५४
२	प. महाराष्ट्र	३६	२०	६९	१७	२४	५	१७१
३	विदर्भ	७४	५५	१२	११	१३	८	१७३
४	उत्तर म.	३८	२०	२५	२४	९	१	११७
५	कोकण	५	१८	१६	३७	१०	०	८६
६	महाराष्ट्र	२१८	१६३	१९५	१४४	६०	२१	८०१

तक्ता क्र.३ : महिला जि. प. सदस्य प्रदेश आणि पक्ष निहाय टक्केवारी

अ.क्र	विभाग/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण टक्केवारी
१	मराठवाडा	२८	११	२५	२३	२	३	१००
२	प. महाराष्ट्र	२१	१२	४०	१०	१४	३	१००
३	विदर्भ	४३	३२	७	६	८	५	१००
४	उत्तर महाराष्ट्र	३२	१७	२१	२१	८	१	१००
५	कोकण	६	२१	१९	४३	१२	०	१००
६	महाराष्ट्र	२७	२०	२४	१८	७	३	१००

पश्चिम महाराष्ट्र

पश्चिम महाराष्ट्रात सर्वांत जास्त महिला सदस्य राष्ट्रवादी काँग्रेसकडून निवडून आल्या आहेत. पश्चिम महाराष्ट्रात एक तृतीयांशपेक्षा जास्त जागा राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या निवडून आल्या आहेत (४० टक्के). भाजपच्या दुप्पट व काँग्रेस आणि शिवसेना पक्षाच्या चौपट जागा राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या निवडून आल्या आहेत. भाजप-शिवसेनेच्या एकत्र ताकदीपेक्षा जास्त ताकद राष्ट्रवादी काँग्रेसची दिसते (भाजप-शिवसेना ५३ जागा व राष्ट्रवादी काँग्रेस ६९ जागा).

तक्ता क्र.४ : पश्चिम महाराष्ट्रातील जिल्हा परिषद म

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिव
१	कोल्हापूर	७	६	४	६
२	सोलापूर	९	४	१३	२
३	सांगली	१२	५	६	२
४	सातारा	४	३	२१	१
५	पुणे	४	२	२५	६
	एकूण	३६	२०	६९	१
	टक्केवारी	२१	१२	४०	१

मराठवाडा

मराठवाडा विभागातील जिल्हा परिषदेत स
काँग्रेसच्या निवडून आल्या आहेत. भाजप आणि
स्पर्धा दिसते; कारण राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या जवळपास
या चार मुख्य पक्षांमध्ये फार अंतर नाही. त्य
घटकामध्येदेखील चौरंगी स्पर्धा पक्षीय पातळीवर

तक्ता क्र.५ : मराठवाडा विभागातील जिल्हा परिषद

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिव
६	उस्मानाबाद	१	६	१६	
७	लातूर	१७	९	१	
८	नांदेड	६	१७	६	
९	बीड	८	१	१६	
१०	हिंगोली	८	६	५	
११	जालना	११	३	७	
१२	परभणी	३	३	१९	
१३	औरंगाबाद	११	५	३	
	एकूण	६५	५०	७३	
	टक्केवारी	२५.५९	१९.६९	२८.७४	२

विदर्भ

विदर्भ विभागातील जिल्हा परिषदेत स
आल्या आहेत. १७३ पैकी ७४ महिला भाजप

तक्ता क्र.४ : पश्चिम महाराष्ट्रातील जिल्हा परिषद महिला सदस्य व पक्ष निहाय वर्गीकरण

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण
१	कोल्हापूर	७	६	४	६	१०	१	३४
२	सोलापूर	९	४	१३	२	५	१	३४
३	सांगली	१२	५	६	२	४	१	३०
४	सातारा	४	३	२१	१	३	१	३३
५	पुणे	४	२	२५	६	२	१	४०
	एकूण	३६	२०	६९	१७	२४	५	१७१
	टक्केवारी	२१	१२	४०	१०	१४	३	

मराठवाडा

मराठवाडा विभागातील जिल्हा परिषदेत सर्वांत जास्त महिला सदस्या राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या निवडून आल्या आहेत. भाजप आणि राष्ट्रवादी काँग्रेस अशी थेट राजकीय स्पर्धा दिसते; कारण राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या जवळपास भाजपची ताकद दिसते (२५ टक्के). या चार मुख्य पक्षांमध्ये फार अंतर नाही. त्यामुळे मराठवाड्यामध्ये महिला या घटकामध्येदेखील चौरंगी स्पर्धा पक्षीय पातळीवर दिसते.

तक्ता क्र.५ : मराठवाडा विभागातील जिल्हा परिषद महिला सदस्य व पक्ष निहाय वर्गीकरण

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण
६	उस्मानाबाद	१	६	१६	४	-	१	२८
७	लातूर	१७	९	१	१	-	१	२९
८	नांदेड	६	१७	६	६	-	१	३६
९	बीड	८	१	१६	२	४	१	३२
१०	हिंगोली	८	६	५	११	-	१	३१
११	जालना	११	३	७	८	-	-	२९
१२	परभणी	३	३	११	१०	-	२	३७
१३	औरंगाबाद	११	५	३	१३	-	-	३२
	एकूण	६५	५०	७३	५५	४	७	२५४
	टक्केवारी	२५.५९	१९.६९	२८.७४	२१.६५	१.५७	२.७६	१००

विदर्भ

विदर्भ विभागातील जिल्हा परिषदेत सर्वांत जास्त महिला भाजपकडून निवडून आल्या आहेत. १७३ पैकी ७४ महिला भाजपकडून निवडून आल्या आहेत. त्यानंतर

काँग्रेसकडून निवडून आल्या आहेत. या विभागात भाजप व काँग्रेस यांच्यात स्पर्धा दिसून येते.

तक्ता क्र.६ : विदर्भ विभागातील जिल्हा परिषद महिला सदस्य व पक्ष निहाय वर्गीकरण

अ.क्र.	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण
१४	अमरावती	५	१४	४	-	८	-	३१
१५	यवतमाळ	१०	८	३	८	-	१	३०
१६	बुलढाणा	१२	९	२	२	-	२	२७
१७	चंद्रपूर	१८	१०	-	-	-	-	२८
१८	गडचिरोली	१३	६	२	-	४	४	२९
१९	वर्धा	१६	८	१	१	१	१	२८
	एकूण	७४	५५	१२	११	१३	८	१७३
	टक्केवारी	४३	३२	७	६	८	५	१००

उत्तर महाराष्ट्र

उत्तर महाराष्ट्र विभागातूनही भाजपच्या जास्त महिला सदस्य निवडून आल्या आहेत. चौरंगी स्पर्धेमध्ये काँग्रेस, राष्ट्रवादी काँग्रेस व शिवसेनेची ताकद जवळपास समान आहे.

तक्ता क्र.७ : उत्तर महाराष्ट्र विभागातील जिल्हा परिषद महिला सदस्य व पक्ष निहाय वर्गीकरण

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण
२०	नाशिक	१०	६	६	१५	२	१	४०
२१	जळगाव	२१	२	९	६	-	-	३८
२२	अहमदनगर	७	१२	१०	३	७	-	३९
	एकूण	३८	२०	२५	२४	९	१	११७
	टक्केवारी	३२	१७	२१	२१	८	१	१००

कोकण

कोकण विभागातून शिवसेनेच्या सर्वांत जास्त महिला सदस्य जिल्हा परिषदेत निवडून आल्या आहेत. या विभागामध्ये भाजपची ताकद दिसून येत नाही. काँग्रेस, राष्ट्रवादी काँग्रेस व स्थानिक आघाड्या यांच्या तुलनेतही भाजपची ताकद कमी आहे. या विभागात शिवसेना, काँग्रेस, राष्ट्रवादी काँग्रेस अशी पक्षीय स्पर्धा दिसते.

तक्ता क्र.८ : कोकण विभागातील जिल्हा परिषद महिल

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शि
२३	सिंधुदुर्ग	३	१५	१	
२४	रत्नागिरी	-	१	८	
२५	रायगड	२	२	७	
	एकूण	५	१८	१६	
	टक्केवारी	६	२१	११	

तक्ता क्र.९ : पंचायत समितीमधील महिला विजयी उ

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना
१	कोल्हापूर	१०	१७	१५	८
२	सोलापूर	१५	१०	२५	३
३	सांगली	२०	११	१६	३
४	सातारा	६	११	३५	२
५	पुणे	७	८	४४	१४
६	उस्मानाबाद	५	१७	२५	१०
७	लातूर	३५	१३	८	२
८	नांदेड	१६	२५	८	१५
९	बीड	२५	१	२७	६
१०	हिंगोली	१५	१४	११	१७
११	जालना	३०	५	१६	१२
१२	परभणी	६	८	२१	१८
१३	औरंगाबाद	२४	१५	३	१८
१४	अमरावती	NA	NA	NA	NA
१५	यवतमाळ	NA	NA	NA	NA
१६	बुलढाणा	१६	१६	४	१४
१७	नाशिक	१३	५	१६	३७
१८	जळगाव	३८	३	१८	१५
१९	अहमदनगर	१८	१७	२०	७
२०	चंद्रपूर	३४	१८	-	-
२१	गडचिरोली	११	१४	८	१

तक्ता क्र.८ : कोकण विभागातील जिल्हा परिषद महिला सदस्य व पक्ष निहाय वर्गीकरण

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	स्था.आ./इतर	एकूण
२३	सिंधुदुर्ग	३	१५	१	६	-	२५
२४	रत्नागिरी	-	१	८	२२	-	३१
२५	रायगड	२	२	७	१	१०	३०
	एकूण	५	१८	१६	३७	१०	८६
	टक्केवारी	६	२१	१९	४३	१२	

तक्ता क्र.९ : पंचायत समितीमधील महिला विजयी उमेदवारांची जिल्हा निहाय संख्या

अ.क्र	जिल्हा/पक्ष	भाजप	काँग्रेस	रा.काँ.	शिवसेना	मनसे	स्था.आ./इतर	अपक्ष	एकूण
१	कोल्हापूर	१०	१७	१५	८	-	१८	१	६९
२	सोलापूर	१५	१०	२५	३	-	१६	१	७०
३	सांगली	२०	११	१६	३	-	८	२	६०
४	सातारा	६	११	३५	२	-	९	१	६४
५	पुणे	७	८	४४	१४	-	२	१	७६
६	उस्मानाबाद	५	१७	२५	१०	-	-	-	५७
७	लातूर	३५	१३	८	२	१	-	१	६०
८	नांदेड	१६	२५	८	१५	-	१	१	६६
९	बीड	२५	१	२७	६	-	९	२	७०
१०	हिंगोली	१५	१४	११	१७	-	-	३	६०
११	जालना	३०	५	१६	१२	-	-	२	६५
१२	परभणी	६	८	२१	१८	-	२	४	५९
१३	औरंगाबाद	२४	१५	३	१८	१	४	१	६६
१४	अमरावती	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA
१५	यवतमाळ	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA
१६	बुलढाणा	१६	१६	४	१४	-	५ भारिप	२	५७
१७	नाशिक	१३	५	१६	३७	-	४	१	७६
१८	जळगाव	३८	३	१८	१५	-	-	४	७८
१९	अहमदनगर	१८	१७	२०	७	-	८	४	७४
२०	चंद्रपूर	३४	१८	-	-	-	१	१	५४
२१	गडचिरोली	१९	१४	८	१	-	९	५	५६

२२	वर्धा	३३	१४	३	२	-	१	२	५५
२३	सिंधुदुर्ग	३	२०	१	१०	-	-	-	३४
२४	रत्नागिरी	३	-	१२	४०	१	-	-	५६
२५	रायगड	५	५	१४	१८	-	२० शेकाप	-	६२
	एकूण	३९६	२६७	३५०	२७२	०३	११७	३९	१४४४

निष्कर्ष

ग्रामीण महाराष्ट्रात पितृसत्ताक राजकीय पक्षांकडून स्त्री उमेदवार निवडून आले आहेत. भाजप या पक्षाने स्त्रियांना पक्षाकडे आकर्षित केलेले दिसते. ग्रामीण भागातील स्त्रियांची भागादारी प्रमुख चार पक्षांमध्ये विभागली आहे. ग्रामीण भागातील स्त्री प्रतिनिधित्व स्त्रियांची इच्छा व्यक्त करत नाहीत. तसेच स्त्री प्रतिनिधी स्व-विवेकानुसार कृती करत नाहीत. तसेच स्त्रियांचे स्त्रियांच्या प्रतिनिधित्वावर नियंत्रणदेखील नाही; कारण पक्ष, घराणे, कुटुंब, संस्कृती अशा नानाविध गोष्टींचा परिणाम स्त्रीं प्रतिनिधित्वावर दिसतो. जॉन स्टुअर्ट मिलने यांच्या मते प्रतिनिधींना स्व-विवेकानुसार कृती करण्याचे स्वातंत्र्य असावे, तसेच लोकांचे आपल्या प्रतिनिधींवर नियंत्रण कसे असावे हा देखील महत्त्वाचा प्रश्न आहे. या अर्थी, निवडणुकीच्या राजकारणात भेदभावना नष्ट केल्या जात नाहीत. तरीही सामूहिक कृतीमध्ये भागीदारी वाढत आहे. त्यामुळे सामूहिक कृतीमधून वाढत जाणारी क्षमता म्हणजे सत्ता असते (हॅना ऑरेंट). त्यामुळे क्षमतांचा विकास होत आहे. कमीत कमी स्त्री-पुरुषांनी एकत्रितपणे संवाद करण्यास सुरुवात केली आहे. त्या सामूहिक कृतीमधून सत्ता स्त्रियांकडे वळत आहे. सत्ता सातत्याने संघर्षात्मक असते याचे आत्मभान त्यांना येत आहे त्यांच्या राजकारण, नैतिकता व आदर्शाच्या धारणा बदलत आहेत.